

О. Дяків, І. Паранчак

РЕГІОНАЛЬНІ АСПЕКТИ РЕГУЛЮВАННЯ РИНКУ ПРАЦІ

Економічна криза, в якій сьогодні перебуває Україна, спричиняє не менш глибоку соціальну кризу. Наслідки цієї кризи впливають на всі процеси, що відбуваються в суспільному житті, й безпосередньо стосуються ринку праці.

Ринок праці, як одна з найвагоміших складових економіки, є дзеркальним відображенням її реального стану і на сучасному етапі має ряд особливостей, основними з яких є:

- галузеві зрушення зайнятості, які супроводжуються значним скороченням чисельності працівників, зайнятих у виробничих галузях, особливо в промисловості та будівництві, перерозподілом робочої сили з державних підприємств у приватний сектор, а також у сферу нерегламентованої діяльності;
- зменшення впливу держави у сфері трудових відносин;
- поступове переростання прихованого безробіття в офіційно зареєстроване;
- значне зниження попиту на робочу силу;
- неадекватне реагування державної системи вищої і професійної освіти на реальні процеси, які відбуваються у сфері економіки, що посилює диспропорції між попитом і пропозицією у конкретних спеціалістах на ринку праці;
- запровадження з травня 1995 р. державної цільової програми надання малозабезпеченим верствам населення житлових субсидій. Відомо, що для призначення житлової субсидії всі непрацюючі працездатні члени сім'ї повинні бути зареєстровані у державній службі зайнятості як такі, котрі шукають роботу.

Усі вищезазначені процеси характерні й для Тернопільщини.

Сучасний стан ринку праці Тернопільської області є незадовільний і значним чином пояснюється особливостями демографічної ситуації, структурою зайнятості, що склалася в народногосподарському комплексі та його системною кризою.

На початок 1999 р. населення області становило 1163,9 тис. осіб. Порівняно з 1998 р. воно зменшилося на 4,5 тис. осіб. Чисельність працездатного населення у працездатному віці порівняно з попередніми роками зростає і становить 52,1% від всього населення області.

Це пояснюється тим, що з ринку праці виходить порівняно малочисельне покоління народжених у роки Другої світової війни і надходить численне покоління 70-х років народження. Зокрема, в Тернопільській області проживають 114,1 тис. осіб у віці 50-60 років, а у віці 15-24 роки - 170,7 тис. осіб. (дані на 01.01.1999 р.).

Протягом 1998 р. в область прибуло 15,7 тис. осіб, вибуло - 16,6 тис. осіб.

У цілому на Тернопільщині в усіх сферах економічної діяльності зайнято 519,7 тис. осіб. У галузях економіки - 473,3 тис. осіб, у т. ч. в промисловості - 75,3 тис. чол., в сільському господарстві - 206,9 тис. чол., в будівництві - 17,1 тис. чол., в торгівлі та в громадському харчуванні - 23,3 тис. чол., транспорті й зв'язку - 22,6 тис. чол., освіті, культурі та мистецтві - 51,4 тис. чол., охороні здоров'я - 34,1 тис. чол., житлово-комунальному господарстві - 13 тис. чол. (за станом на 01.01.1999 р.).

Незважаючи на це, ситуація на фіксованому ринку праці області протягом 1999 р. залишалася складною.

Основними причинами загострення ситуації на ринку праці області були:

- банкрутство підприємств;

- реорганізація виробництва та реструктуризація підприємств;
- зменшення кількості вільних робочих місць та вакантних посад;
- фінансові труднощі підприємств, що практично унеможливило створення додаткових робочих місць.

Про скрутне становище на ринку праці Тернопільщини свідчить стрімке зростання офіційно зареєстрованого безробіття. За період дії Закону України «Про зайнятість населення» (1991-2000 рр.) чисельність безробітних зростає в області з 613 чол. на кінець 1991 р. до 39,259 тис. чол. на 01.01.2000 р., або в 64 рази. У 1994 р. на ринку праці спостерігалось зменшення кількості безробітних, що було тимчасовим явищем і пояснювалось в першу чергу вдосконаленням законодавства про зайнятість (центрам зайнятості надано право знімати з обліку безробітних, які не сприяють своєму працевлаштуванню). З 1995 р. чисельність безробітних зростає швидкими темпами. Якщо у 1995 р. середньомісячний приріст чисельності безробітних становив 124 чол., то в 1996 р. - 522 чол., 1998 р. - 980 чол., в 1999 р. - 538 чол. Кількість безробітних з 01.01.1999 по 01.01.2000 р. зростає на 6453 чол., або в 1,2 рази.

За станом на перше січня 2000 р. в області зареєстровано 39259 безробітних, що становить 6,5% від кількості працездатного населення в працездатному віці. Це більше, ніж у середньому в Україні (4,3%), але менше, ніж у сусідніх Львівській (7,4%), Рівненській (7,15%) та Волинській (6,95%) областях.

Водночас в окремих районах області динаміка зростання рівня зареєстрованого безробіття була протягом 1999 р. значно активнішою. Це передовсім Борщівський, Буцацький, Заліщицький, Збарзький та Лановецький райони - в 1,3-1,4 рази.

Проблеми в сфері безробіття спричиняються ще й збільшенням тривалості періоду, протягом якого незайняті громадяни шукають роботу, що призводить до втрати їх професійних навичок та деградації.

Зростання довготривалого безробіття в області звужує можливості служби зайнятості щодо їх працевлаштування і спонукає до проведення пасивної політики, тобто виплати допомоги у зв'язку з безробіттям. Слід зауважити, що темпи зростання чисельності осіб, котрі отримували допомогу, випереджають темпи збільшення чисельності працевлаштованих протягом 1999 р. Допомогу у зв'язку з безробіттям за станом на 01.01.2000 р. отримували 18008 чол., що на 17,3% більше, ніж у минулому році. Середній розмір допомоги у звітному році проти попереднього виріс на 13,3% і становить 34 гривні.

Триває зростання жіночого безробіття. Жінка й надалі залишається особливо вразливою та обмеженою в реалізації свого трудового потенціалу. Так, 20685 осіб (жінок) за станом на 01.01.2000 р. практично не можуть влаштуватися на роботу, тоді як їх участь у повсякденній домашній роботі стає дедалі важчою у зв'язку з надто високими цінами на соціально-побутові послуги. Питома вага безробітних жінок у загальній чисельності безробітних становила в 1999 р. 59,6%.

Освітній рівень безробітних є досить високим: 38,3% з них мають вищу освіту, 42,6% - професійну та 19,1% - загальну середню. Постійно зростає абсолютна і відносна чисельність безробітних робітників - від 6% на кінець 1991 р. до 64,3% на кінець 1999 р. Чисельність службовців зменшується - з 94% у 1991 р. до 35,7% на кінець 1999 р. В професійному розрізі серед безробітних робітників найбільше продавців (2056 чол.), водіїв (1959 чол.), будівельників (1633 чол.); серед службовців - техніків (2425 чол.), інженерів (2031 чол.), учителів (1208 чол.), економістів (1139 чол.).

Дедалі помітнішим стає сільське безробіття. Протягом 1999 р. на обліку в службі зайнятості перебувало 18748 безробітних громадян, які проживають у сільській місцевості, що становить 6,2% сільського працездатного населення. Найбільше їх зареєстровано в

Тернопільському (2579 чол.), Буцацькому (3012 чол.) та Чортківському (1738 чол.) районах. За станом на 01.01.2000 р. чисельність сільських безробітних становила 11279 осіб, що в 1,35 рази більше, ніж у минулому році.

Проблема безробіття особливо гостро торкається молоді. Безробіття молоді в області швидко зростає. Так, у звітному 1999 р. чисельність безробітних віком до 28 років становила 12329 осіб або 37,6% всіх безробітних; а за станом на 01.01.2000 р. їх чисельність досягла 14568 осіб, або 37,1% всіх безробітних.

На підставі статистичних даних можна дійти до сумного висновку, що труднощі з отриманням роботи відчувають у першу чергу випускники шкіл, ПТУ, середніх спеціальних та вищих закладів. Так, на ринок праці області у 1998 р. вийшли випускники ПТУ—2997 чол., вищих навчальних закладів -3549 чол. Очевидною є надлишкова підготовка фахівців за спеціальностями, потреба в яких порівняно невелика. Необхідно зважати й на те, що з підприємств та організацій області вивільнено значну кількість робітників і спеціалістів з досвідом роботи, а отже, з вищою, ніж у випускників, конкурентоспроможністю на ринку праці.

Через відсутність високої професійної кваліфікації й виробничого досвіду молодь виходить на ринок праці незахищеною і слабоконкурентною з іншими претендентами на робочі місця. Становище посилюється недосконалістю системи професійної підготовки. Умови працевлаштування молоді, на нашу думку, продовжують тенденції зниження економічних переваг отриманої освіти, престижної професії.

Зважаючи на те, що понад 80% студентів вузів та практично всі учні ПТУ є вихідцями з Тернопільщини, можна очікувати, що вони, як правило, уникатимуть планового розподілу в іншій області (тим більше на умовах невисокої початкової зарплати, проблем із житлом та харчуванням), поповнюючи, як і в попередні роки, перенасичений економістами, інженерами, вчителями, техніками та робітниками окремих профілів ринок праці області.

Одним із основних факторів формування ринку праці Тернопільщини є вивільнення працівників у зв'язку зі змінами в організації виробництва і праці, в т. ч. з ліквідацією, реорганізацією, перепрофілюванням підприємств, установ, організацій, скороченням чисельності або штату. Найбільше вивільнено працівників у м.Тернополі (1232 чол.), Кременецькому (233 чол.), Гусятинському (244 чол.), Борщівському (212 чол.), Бережанському (204 чол.), Тернопільському (213 чол.) та Тербовлянському (222 чол.) районах.

У січні-лютому 2000 р. вивільнено 1575 осіб. Протягом 1999 р. в обласну службу зайнятості надійшла інформація про можливе вивільнення з підприємств, установ, організацій 9533 чол., фактично було вивільнено 3817 працівників, тобто в 2,5 рази менше очікуваного. Серед галузей економіки найбільше вивільнення відбулося в промисловості - 26% від загальної кількості вивільнених, торгівлі та громадському харчуванні - 18%, транспорті й зв'язку - 10,9%, закладах фінансування, страхування та пенсійного забезпечення - 8,2%, апараті органів державного та господарського управління - 6,7%. Серед вивільнених переважають жінки - 65,6%.

Найбільше працівників вивільнено з ВАТ «Ватра» (134 чол.), ВАТ «Текстерно» (111 чол.), ВАТ «Оріон» (78 чол.). Причинами вивільнення працівників залишаються розбалансованість економіки, спад виробництва, криза інвестиційної сфери, а часто і невміння керівників організувати виробництво в нових умовах.

Основними заходами, які здійснюють на підприємствах, що потрапили в кризову ситуацію, є організація роботи працівників зі скороченим робочим тижнем чи відправка їх у неоплачувані відпустки в очікуванні економічної стабілізації. Застосування даних заходів на підприємствах Тернопільщини спричинило поширеність вимушеної неповної зайнятості. І нині можна з упевненістю стверджувати, що приховане безробіття є усталеною й досить загрозливою тенденцією формування ринку праці області.

За даними обласного управління статистики, в усіх галузях суспільного виробництва у 1998 р. в умовах вимушеної неповної зайнятості за рахунок відпусток без збереження заробітної платні перебувало 51,3 тис. осіб (або 21,6% середньооблікової чисельності зайнятих працівників) і 31,4 тис. осіб (або 21,6%), котрі працювали в режимі неповного робочого дня (тижня). Порівняно з минулим роком обсяги прихованого безробіття дещо зменшилися, - в 1,14 раза. Однак такий факт аж ніяк не свідчить про істотне поліпшення в сфері зайнятості.

Варто зважати на те, що випереджаючими темпами зменшилася чисельність саме тих працівників, котрі перебували в адміністративних відпустках тривалістю понад місяць. Отже, можна однозначно ствердити, що ці громадяни в пошуках нової роботи поповнили фіксований ринок праці як вивільнені чи звільнені за власним бажанням або зайнялися нерегламентованою діяльністю.

Тенденція до зменшення прихованого безробіття, яка вперше намітилася в області протягом 1998 р., звичайно ж, прискорюватиме зростання відкритого безробіття, з одного боку, проте з іншого боку - забезпечуватиме зменшення втрат робочого часу на виробництві, які останнім часом набули значних масштабів.

Втрати робочого часу в галузях економіки у 1998 р. становили 50573,8 тис. людино-годин, або в середньому 1178,4 годин на одного працівника.

Як і в попередньому році, втрати робочого часу були спричинені неявками працівників з дозволу адміністрації, а також відпустками з ініціативи адміністрації.

Однак порівняно з минулими роками втрати робочого часу в 1998 р. дещо призупинилися, а саме в 1,04 рази.

Важко не помітити, що при загальному зменшенні втрати робочого часу через використання підприємствами практики неповного робочого часу порівняно з минулим роком, навпаки, зросли в 1,27 раза (або на 3326,7 тис. людино-годин). Необхідно зважити ще й на той факт, що чисельність працюючих у режимі неповного робочого тижня (дня) практично не змінилася (збільшилася лише на 6500 осіб). Тобто втрати робочого часу спричинені швидше не кількісним, а якісним чинником.

Очевидним є те, що така форма вимушеної неповної зайнятості спонукає працюючих займатися нерегламентованою діяльністю, використовуючи для цього робочий час. На жаль, масштаби нерегламентованого «тіньового» сектора ринку праці не фіксується статистичними даними.

Таким чином в умовах незначного зменшення обсягів прихованого безробіття в області склалася тенденція до збільшення як відкритого, так і «тіньового» ринків праці, що в однаковій мірі негативно позначатиметься на розвитку соціальної сфери.

Характерною рисою ринку праці залишається поступове зростання пропозиції робочої сили і водночас скорочення сфери прикладання праці в галузях народного господарства. Протягом грудня в обласну службу зайнятості надійшли повідомлення від 2546 підприємств, установ та організацій про наявність вакансій, і лише на 323 із них було 482 вільних робочих місць, з яких 296 (61,4%) для робітників і тільки 186 (38,8%) для службовців.

За станом на 01.01.1992 р. показник вакансій становив 3481, що в 7,2 раза більше від сучасного стану (за станом на 01.01.2000 р. - 481), а станом на 01.01.1992 р. на одного безробітного припадало 87 робочих місць, а на одну вакансію - 2 службовці, а вже через 8 років, тобто за станом на 1 січня 2000 р. на одне робоче місце претендувало 83 незайнятих особи, зареєстрованих у службі зайнятості, а на одну вакансію для службовців - 77 спеціалістів. Слід відзначити, що серед галузей народного господарства промисловість надає 26,7% вакансій, сільське господарство - 8,5%, заклади культури та соціального забезпечення - 12,2%. Інші галузі - набагато менше.

Аналіз сучасного ринку праці Тернопільської області засвідчує про його складний стан,

збільшення невідповідності між пропозицією робочої сили та попитом на неї ще більше його ускладнює. Тому на регіональному рівні служба зайнятості ставить перед собою комплекс завдань, вирішення яких дасть змогу сформувати повноцінний регіональний ринок праці. Основним завданням служби зайнятості є здійснення конкретних заходів, спрямованих на реформування ринку праці, забезпечення продуктивної зайнятості населення, сприяння поверненню незайнятих громадян до економічно доцільної діяльності, запобігання масовому безробіттю шляхом структурних змін в економіці, посилення соціального захисту населення.

Зміст даних заходів полягає у забезпеченні активної державної політики на ринку праці. Це, зокрема:

1. Надання допомоги громадянам в їх працевлаштуванні.

У 1999 р. працевлаштоване 8030 громадян. Найбільше працевлаштованих у м. Тернополі (1612 чол.), Бучацькому (991 чол.), Чортківському (823 чол.), Збаразькому (511 чол.), Кременецькому (511 чол.) та Бережанському (431 чол.) районах. У розрізі галузей народного господарства найбільше працевлаштованих у промисловості (33,9%), сільському господарстві (13,5%), торгівлі, народній освіті (по 8,0%). Із загальної кількості працевлаштованих 48,7% - жінки.

2. Організація оплачуваних громадських робіт.

Протягом січня-вересня 1999 р. участь у громадських роботах брали 1220 незайнятих громадян, у т. ч. 1127 безробітних. Переважали підсобні й допоміжні роботи на заводах, будівництві й догляд за перестарілими та інвалідами. Найбільше громадян брало участь у громадських роботах у м. Тернополі (185 чол.), Чортківському (99 чол.), Бережанському (88 чол.), Підгасцькому (80 чол.) районах.

3. Регулювання трудової міграції.

4. Професійна орієнтація та професійне навчання незайнятого населення.

5. Сприяння створенню нових робочих місць, самозайнятості, підприємницькій діяльності.

6. Сприяння організації продуктивної зайнятості кадрів на підприємствах у випадках тимчасової вимушеної незайнятості та інше.

Отже, виходячи з вищесказаного, можна зробити висновок, що на Тернопільщині тривають процеси формування ринку праці. Рівень безробіття в області залишається неадекватним реальному станові справ, враховуючи наявність прихованого безробіття, яке набуло відчутних масштабів і є головним джерелом соціального напруження. Одночасно, неповна зайнятість виконує роль своєрідного буфера, що попереджує масові звільнення і відповідну соціальну кризу.

Враховуючи приховане безробіття, триваючі процеси вивільнення працівників, звернення в службу зайнятості у пошуках роботи випускників навчальних закладів, до кінця 2000 р. кількість безробітних може зрости до 47,8 тис. осіб, що становитиме 7,9% працездатного населення в працездатному віці.